

110-248 05367

RASPAD POSLERATNOG "MODERNIZMA"

PETAR MILOSAVLJEVIĆ

Grupa saradnika i urednika časopisa *Deto*, koja se, posle duge i komplikovane književne predigre na stranicama *Mladosti*, *Književnih novina*, *Svedočanstva*, *Novo misli*, *Književnosti*, *Umetnosti* i kritike, konstituisala oko novopokrenutog časopisa, bila je i ostala nekompaktna i nekoherentna. Sačinjavali je bivši nadrealisti (Aleksandar Vučo, Marko Ristić, Milan Dedinać, Dušan Matić, Oskar Davidović), zatim „modernisti“ (Miodrag Pavlović, Vasko Popa, Zoran Mišić, Radomir Konstantinović — njima taj izraz najviše pristaje), onda pisci izrasli iz revolucije i vezani za nju (Dobrica Čosić, Antonije Isaković) i nekoliko mladih pisaca, izrazitih pristalica moderne koncepcije u literaturi (Petar Džadžić, Sveta Lukić, Miodrag Bulatović, Bora Čosić i dr.). „Modernistički“ orijentisanim smatrani su često i neki drugi pisci (na primer Mihiz, Oto Bihajli Merin, Pinci i dr.) koji nisu bili aktivni saradnici *Detu*; sinonim za „moderniste“ ostali su, međutim, „delaiši“. U toj intelektualno-književnoj grupaciji, sastavljenoj od pisaca raznih pokolenja, različitih književnih prošlosti, a često u suštini i različitih književnih orijentacija, čak su i nadrealisti međusobno bili podeljeni u jednom periodu pred rat na one oko Pečeta (Marko Ristić, Milan Dedinać, Oskar Davidović) i na one oko Naše stvarnosti (Aleksandar Vučo, Dušan Matić, Ali, prvih nekoliko godina, od 1955—1958, „slepi za razlike, vidoviti za sličnosti“, oni su teorijski, estetski, literarno, težili da se međusobno zbliže, da stvore zajedničku platformu i da istupaju sa zajedničkim programom. U to doba težnju za jedinstvom oni su proklamativno najvidnije izražavali govoreći u množini: „Mi modernisti“, „mi, koji postajemo sve osetljiviji na značajne izuzetnosti ovog trenutka naše umetnosti.“ ili: naše su ambicije, „naši pokušaji da sebe definišemo“ — to su česte rečenice njihovog ondanšnjeg rečnika. U procesima antidogmatičke borbe, koje su podstakle i vodile najprogresivnije organizovane snage našeg društva, oni su postigli izvesno kratkotrajno strukturalno identifikovanje i ostvarili zajedničku platformu borbe u okviru koje je svako od njih do izvesne mere mogao da zadovolji i svoje stvaralačke i lične ambicije. Sve njih je oko jednog časopisa združilo, u stvari, zajedničko nameranje sa socijalističkim koncepcijama literature, sa teorijom odnosa i njenim umetničkim i idejnim konsekvencama, borba za slobodu izraza, za „pravu na grešku i eksperiment“, za internacionalizaciju kulture i nezavisnost stvaralaštva od taktičko-utilitarističkih ciljeva Partije.

Njihov program nije bio ni jedinstven, ni originalno definisan. „Na nama je, — pisao je Zoran Mišić u anketi *Prilike* povodom desetog broja *Detu* — da opišemo svoju generaciju, svoga Ulisa, svoga loše okovanog Prometeja, svoju legendu vekova, svoju devetdeset treću, svoj rat i mir, svoju uzoranu ledinu“, a nešto pre toga: „... mi smo, deset godina posle oslobođenja, ostali bez pravih udbenika, bez istorije svoje literature, bez rečnika, bez katedri na univerzitetima, bez monografija u velikim piscima, bez značajnijih knjiga eseja, bez zamašnih estetskih i kulturno-istorijskih rasprava, bez svih onih neophodnih knjiga koje bi značile osnovicu za stvaranje jednog šireg, opštejugoslovenskog kulturnog pokreta i koji bi, obilato i sačinom svojim misli, moglo da pridobije mlade ljude i privole ih da se okrenu našem tu, našem problemu i našim suštinama.“ Borba za novo nije bila samo borba protiv „intelektualne betoniranosti“, nego i borba za nešto što je u drugim literaturama postalo već klasično ili standardno, borba protiv provincijalnog duha i mentaliteta u ime ambicija da se dostignu razvijenije kulture i literature. Ali u okviru tog programa, opet paradigmatom množinom, isticali su i zahtevi „da ne izneverimo duh revolucije i njenu u svemu stvaralačku energiju“, potvrđivana „ambicija da se muškim za naš izraz, za nove puteve fikcije socijalističke epohe“, kako se Čosić, „ogradijući se od svakog manifestnog značenja nove škole“, izrazio u istim tim *Prilikama*. Oskar Davidović je još konkretnije završio svoj programski odgovor: „Umetnost koja nastaje u klmi ideoloških materijalističkih pretpostavki socijalizma, ima više izgleda od lične druge, da prva ovaipovaj ovaj naš ljudski, dosad najviši uzdig na asimptomnom putu obovećanja.“

Međutim, čim je minimalni program bio ostvaren, čim su sloboda stvaralaštva i internacionalistički odnos prema kulturi bili potvrđeni stavom Sedmog kongresa i Programa SKJ (1958), grupa oko *Detu* počinje da se osipa i raspada prepuštajući časopis mladima. Iz raspada grupe oko *Detu* i paralelnog raspada antipodne grupe „realista“ oko *Savremenika* nije se rodilo skoro ništa novo. Oba časopisa, otupljenih oštrica, i danas egzistiraju kao spomenici i simboli prošlih književnih doba, donekle i kao čuvari status quo-a naše književne klime. I dok većina učesnika u doskorašnjim književnim bitkama, bilo na kojoj strani se nalazili, nastavljaju da se plodno potvrđuju čineći poslednjih petdeset godina najplodnijim posleratnim književnim periodom. Na kritičko-teorijskom planu zavladała je apatija i mrtvolje. Repertusje te krize kritičke misli, kao što to normalno biva, osetile se na stvaralačkom planu tek kasnije. Kongresi i skupovi književnika koji su prošle decenije davali impuls našim književnom životu i obeleživali nivo diskusivne atmosfere, sveli su se poslednjih godina do lakrdijaške nezobiznosti. Književna kritika izgubila je mnogo od nekadašnjeg ugleda i prodornosti, a književna teorija i estetika došla su u situaciju da brane i sam smisao i svrhu svoga postojanja. Idejna borba i dijalog sa idejnih pozicija toliko su diskreditovani i profanisani da se retko ko usuđuje da u njih stupi; otpor prema marksističkom pristupu literaturi inertno se nastavlja kao otpor prema teoriji odnosa i socijalističkom realizmu; inercije i nepotrebiti otpor postali su bitne karakteristike književne klime.

Naša kritičko-teorijska svest ostala je bez svoga programa. Postalo je dosta maglovito, neodređeno, neuhvatljivo to novo za koje se danas treba boriti, u ime čega treba stvaralački negirati i prevazići postojeće. Još pre desetak godina najjači argumenti za novo bila je potreba da stvorimo svoga Ulisa, svoga loše okovanog Prometeja, svoju uzoranu ledinu, da negujemo domaće eseji monografiju, a najbitniji problemi: kako prevladati „nacionalnu samovoljnost“, ući u tokove svetske literature i meriti se s njom istovremno i kritički. Danas je situacija umnogome drugačija; književni program iz prošle decenije, koji nije bio samo privilegija i ambicija „modernista“, jednim delom je ostvaren: Bekejt je osvajao skoro istovremno parisku i beogradska publiku; izdavanje esejističkih i monografskih knjiga prestaje da bude rehtost; u toku ovih godina obavljeno je nekoliko nezobizlaznih antolojskih i izdavačkih poduhvata; izvršene su neke nuve revalorizacije književnih vrednosti u prošlosti, a mnogi stvaralački dometi naše literature ulaze već u razine evropske i svetske književnosti bez zaostajanja i zakašnjenja, ponekad i sa tematskim i sadržajnim novinama koje nageovstavljaju izvesne prednosti. Programatske ambicije formulisane prošle decenije nisu, dakle, ostale gole fikcije; samo saznanje o siromaštvu i nemanju gonilo je u poduhvate i akcije. Iako još uvek aktuelan, centralni problem naše literature nije više kako dostići druge, kazati na svoj način ono što je negde već rečeno i stvoreno; na ovom stepenu razvika problem je kako stvoriti bogatu, samosvojnu, originalnu književnost, kako se izdvojiti osobnostima koje su prevashodno naše, dosad nezakazane ni u jednoj literarnoj metropoli, ni u jednoj literarnoj naciji, doneti novo, nezakazano se samo u našoj, nego u literaturi uopšte. Imperativ, dakle, nije više literatura koja dostiže, provincijalna, lokalna literatura sa velikosvetskim ambicijama i kompleksima, nego ravnopravni partner u književnim doprinosima. Ma da se više nego ikad danas negira smisao i svrha teorijskog i estetičkog mišljenja, više nego ikad se, u stvari, od njih traže kompleksni odgovori. Tek kad je naša knjiga počela normalnu ekspanziju prema stranom čitaocu, kad je počela da se pojavljuje ozbiljnije na svetskom književnom tržištu, postaje nam sve jasnije da nije dovoljno biti samo moderan u evropskom smislu da bi jedna literatura bila prihvaćena, nego da mora da bude nadahnutu nepovijomjivim obeležjima svog nacionalnog bića da bi u svetskim razmerama nešto značila.

Posleratni „modernizam“ nije doživio „slom“ kao meduratni, nego se jednostavno raspao; osnovne tendencije iz njegovog programa nisu ni napuštene ni odbačene, nego su samo u novim uslovima diferenciale svoje nosioce i postale jasnije i uočljivije. Nekoliko žeših su koba koje je zapođeo Marko Ristić sa Zoranom Mišićem i Radomir Konstantinovićem u listu *Danas*, zatim reagovanje Dobrice Čosića i Marka Ristića na Pavlovićevu Antologiju srpske poezije, potemski osvrst Svete Lukića na Čosićeva istupanja, Davidović intervju u pristinškom *Jedinstvu* itd. govore da u nekad složnoj, „modernističkoj“ porodici postoje duboka raznimolaženja, a razgovor u *Detu* o tokovima i strujama u savremenoj jugoslovenskoj literaturi pokazao je da su se principiijelna raznimolaženja spustila do ličnih neprotivnosti; vreme idile („mi modernisti“) nepovratno je prošlo.

Bivši nadrealisti (Vučo, Dedinać, Matić) preokupirani su poslednjih godina završavanjem i zaokrugljivanjem sopstvenih opusa; samo se još Marko Ristić drži kao književni ratnik, ostali se mahom povlače sa književno-teorijske i polemčke arene. Nedostatak sopstvenog generacijskog književnog programa inkarniran je u sudbini najmlađih bivših „modernista“: Petar Džadžić, sve više preokupiran monografskim i književno-istorijskim poslovima, skoro je prestao da deluje kao kritičar, Sveta Lukić se dosta usamljeno bavi estetikom, sociologijom kulture, publicistikom i — svaštarenjem, Miodrag Bulatović, posle zapaženih uspeha u inostranstvu, sve se manje nalazi u svojoj zemlji i u svojoj književnosti, Bora Čosić se raspinja

između romanopisanja, filmske estetike, dečje poezije, esejistike i publicistike... Uvučeni prerano u sukobe oko osnovnih pretpostavki razvoja kulture u socijalizmu, oni kao da su se rano umorili, povukli, zabavili individualnim postovima, bez osećanja generacijskih poslova i obaveza. Njih bi danas bilo veoma teško angažovati oko jedne zajedničke platforme; kao njihovi vršnjaci koji su mnogo više bili po strani u sukobima „realizam“, „modernizam“ i oni su krenuli raznorodnim i raznomernim putevima.

Razlike u programskim ambicijama između onih bivših „modernista“ koji su akcent svoje borbe stavljali na potrebu da se premosti jaz između naše i svetske literature i onih koji su akcent stavljali na stvaralačku težnju da se „ovapioti ovaj naš uzdig na asimptomnomputu obovećanja“ postale su poslednjih godina još uočljivije. Ono što su oni nazivali „naše zalaganje za modernu literaturu“, sadržavalo je još tada, 1955, u *Prilikama*, protivurečnosti koje su se ispoljele kroz različite prirode stvaralačkih dela i različite književne i umetničke intencije. Estetizam kao karakteristika naše savremene literature, onako kako ga je video Sveta Lukić u svojoj knjizi *Umetnost i kriterijumi*, ne može da važi za našu literaturu uopšte, nego samo za jedan od njenih tokova. Estetizam se kristalizuje iz raspada „modernizma“ kao jedna od tendencija koja nema svoj eksplicitan program i teorijske postavke, ali je delotvorno prisutna u našoj književnoj situaciji; tu tendenciju danas najizrazitije predstavljaju Miodrag Pavlović, Vasko Popa, Jovan Hristić, Ivan V. Lalić, Velimir Lukić itd., stvaraoči koji, ukupno uzev, ne čine koherentnu grupu. Zajedničko im je primetna i nesvakidašnja opšta kultura, pretežno formalističko-estetički odnos prema literaturi, izvesna kosmopolistička literarna orijentacija, u velikoj meri indiferentan stav prema našim specifičnim društvenim i humanističkim problemima. Neki od njih, oslanjajući se na poslednjih godina nezaobilazne kulturne poslove izdavanjem rukoveta, antologija, prevodjenjem knjiga, pisanjem predgovora, zapaženim izdavačkim poduhvatima; tim poduhvatima umnogome se nadoknađuju praznine siromašne kulture prošliosti; kao poslenici naše kulture oni će besumne ostaviti vidne tragove. Formirani u godinama kad je okrenuto modernim zapadnim kulturama označavala odigledni kulturno-istorijski progres, oni su se opredelili za vrednosti i tendencije koje su im izgledale najintelektualnije, najsvetskije, najestetičnije, nadomno nezainteresovani za probleme društva kao takvog i za neke specifične mogućnosti našeg kulturnog razvoja. Prisustvo estetizma čiji su oni nosioci skoro niko kod nas teorijski ne brani niti nameće, ali on egzistira i za jedan dobar deo naše literature predstavlja vladajuću koncepciju i nezamenljivu literarnu praksu; čak su se i neki listovi, časopisi i književnici, koji su negovali utilitaristički i moralno-pedagoški odnos prema literaturi, utopili u vode estetizma napustivši više nego što treba svoje prvobitne pozicije.

Naš estetizam ne nastupa ni gromoglomom ni deklarativnom patetično; sem nekoliko signiranja Svete Lukića skoro se nije ni primetilo da se u najvećem delu srpske literature estetizam učvrstio tih i bez agresivnosti književnih škola i pokreta. On je i danas prisutniji više nego što je formulan, postoji više u praksi nego u teoriji, više u književnim delima nego u programskim tekstovima. U esejima Miodraga Pavlovića i Jovana Hristića, na primer, nema ni najfinestno-teorijskih načela estetizma, niti je njihov estetizam dosledno antiliteraristički. Ali je njihov odnos prema literaturi zasnovan na koncepcijama koje su u suštini estetičke. Govoreći o Jovanu Dučiću Miodrag Pavlović neuporedivo manje govori o pesničkoj poruci nego o pesničkom izrazu; u svojoj knjizi *Poezija i filozofija* Jovan Hristić, čak i kad hoće poeziju da vrednuje kompleksnijim kritičkim aršinima, ostaje u suštini esteta; takva dimenzija vrednovanja, takva kriteristička koncepcija, odviše je delotvorno prisutna u našoj literaturi da ne bi bila primetna.

Godine 1964. u jesen, gotovo istovremeno, pojavile su se dve knjige bivših saradnika

Detu: Akcija Dobrice Čosića i Osmam pesnika Miodraga Pavlovića. Te knjige, iako po prirodi vrlo različite — jedna zbirka eseja o osmorici naših pesnika, druga zbirka člana „zapisa, povoda, odgovora“ — pri dubio u strukturi pokazale bi vrlo različite polazne pozicije, koncepcije i književne programe. Obe predstavljaju najviše domete u svojim žanrovima i obe su preko potrebne našoj literaturi. Ali našo stvara lačkoj klmi potrebno je još nešto: da se između takvih koncepcija, shvatanja, stavova, zasnuje stvaralački dijalog, da te knjige, ta shvatanja ne koegzistiraju u književnoj svesti na pasivistički način, da mi kao njihovi čitaoci i sagovornici pronađemo u njima one protivurečnosti koje su karakteristične za našu literaturu i za njene imanentne tokove. Ko ne vidi antipodne pozicije u tim dvema knjigama ne vidi mnogo od naše postojeće književne problematike. Problemi i poruke Cistih ruku Jovana Hristića ili *Dugog života* kraja Osvade Velimira Lukića iz druge su porodice književnih svetova nego li recimo dramatičacije Čosićevog *Otkrića* i Davidović romana *Beton* i svici; duboke razlike među njima nisu toliko u formalnom estetskom pogledu, nego u strukturi njihovih umetničkih poruka, na idejno-humanističkom planu; zbog toga one ne mogu da imaju istu širu publiku, iste postavoce i podržavaoce. To što ni Davidović ni Čosić danas nemaju pravih sledbenika među mladim stvaraocima, kakvih u velikoj meri ima domaće estetizam, a što, s druge strane, uživaju široko poverenje čitaalacke i pozorišne publike i dobrog dela kulturne javnosti, jedna je od specifičnosti naše kulture, jedan od rakursa naše kulturne atmosfere. U razrešenju tog problema leži umnogome odgovor o sudbini naše knjige, o strukturi naših čitalaca, o potencijalnim tokovima razvoja naše literature.

Kritična tačka naše literature danas je odnos prema opšti, kako kaže Sveta Lukić. Nove polarizacije mogu se očekivati samo u odnosu prema savremenosti. Ali se stavovi više ne mogu izgrađivati na opozitima: sloboda stvaranja — socijalistički propis i dogma; uskonacionalna skućenost — internacionalistička otvaranja; moderno, savremeno — zastarelo i preživeo, jer su te antinomijske razvojnim procesima naše literature već prevladane. Novi opoziti danas izgleda najpre mogu da budu: kosmopolitizam — „konkretni humanizam“; estetizam — neestetizam (da ne kažemo instrumentalizam, jer bi to odvlačilo na stana zračanja); aktivistički — relativno pasivistički odnos prema savremenosti, prema našoj savremenoj humanističkoj misli. Takve polarizacije logično proizilaze iz naše duhovne klime, iz nekih već poveručenih poteza i zacrtanih odnosa, ali se one nisu razvile i ko zna u kom pravcu i u kom obimu će se odvijati njihov dalji dijalog.

Davidović intervju pristinškom *Jedinstvu* i Čosićeva izjava u *Večernjim* novostima povodom *Antologije* Miodraga Pavlovića privuku su mnogo pažnje i podstakli mnogo razgovora, ali nisu ni imali za cilj da formulišu antiestetičnu poziciju, iako i Dobrica Čosić, i Oskar Davidović i Antonije Isaković, strukturalnim osobinama svojih dela i svojim umetničkim porukama, više nego ikad od bivših „modernista“ čine antitezu našem estetizmu. Ali, oni estetizmu ne protivstavljaju nešto što bi i istorijski i estetski bilo prema njemu „staro“; po tematskim zahvatima i stvaralačkom postupku, po tehnici i izrazu, oni spadaju — kritička i dosledna revalorizacija mnogih tradicionalnih opštevažnih vrednosti, odnosa kriterijuma i kategorija; neophodna je svakako na širokom spektru kulture idejna obnova vrednosti u stvaranju integralnog humanističkog duha. Bez tih težnji i napora, kultura i literatura danas gube moć i mogućnost za anticipacije koje se sadrže u njihovom društveno-istorijskom smislu; bez tih težnji i napora, kultura i literatura danas potvrđuju svu ravnodušnost za sudbinu čovekovu.“ Takvi programski stavovi ako nisu doveli pravu tešku kontradikciju doživeli su umnogome praktičnu: *Deob*, *Robja*, *Paprat* i *vatra*, da ne pomignemo dela drugih pisaca, „modernističke“ prošlosti i orijentacije, označavaju jednu osobenu mogućnost razvoja naše literature, jednu njenu humanističko-antropološku tendenciju, po suštini i sadržini svojih poruka suprotnu i antipodnu neziskazanim ali u praksi prisutnim načelima estetizma.

Nijedna od ovih impliciranih tendencija nema svoj časopis i ne teži da ga dobije, nema na „svoje“ izdavačke preduzeće, svoj formulan program, svoje glasnogovornike, ekspozitorne teoretičare i branitelje. Diskusije među njima su prigušene, prućene svakim rečim izjavama koje dopsevuju u javnost; otvoreno protivstavljanje među njima još nema. Na teorijskom je mišljenju i kritičkoj svesti da dovedu do otvorenog sučeljavanja te dve tendencije, da to sučeljavanje učine što dinamičnijim i plodnijim, da doprinesu počinjanju umetničkih poruka koje nivoom i sadržajnošću odgovaraju nivou i sadržajnosti naše humanističke problematike i naše savremene humanističke misli.

„POLJA“ — list za kulturu i umetnost — ureduju: Miroslav Gerić, Petar Zubac, Gligorije Zaječaranović, Gojko Janjušević, Zelimir Petrović, Petar Milosavljević (glavni i odgovorni urednik). • Tehnička oprema: Ferenc Maurić • Sekretar redakcije: Olivera Petrović • Izdaje: Tribina mladih, Novi Sad, Katolička porta 5. • Rukopise slati na adresu: Redakcija „Polja“, Novi Sad, poštanski fak 100, telefon 31-96 • Godišnja pretplata 10 novih dinara, za inostranstvo dvostruko, čina jednom primerku i novi dinar. • Ziro račun 667-3-298 kod Narodne banke u Novom Sadu. • Siedeći broj „Polja“ izlazi 20. aprila 1966. god. • Stampa „Forum“ Novi Sad, Vojvode Mišića 1. • Meteri: Ištvan Contóš i Karolj Otrupčak.